
Доповіді,
ПОВІДОМЛЕННЯ

Валентина НАДОЛЬСЬКА

ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ ВОЛИНИ
(кінець 30-их – 90-ті рр. ХХ ст.)

Valentyna NADOLSKA. Ethnic Minorities of Volhynia (Late 1930s to 1990s).

Етнічна структура населення Волині впродовж довготривалого історичного періоду (ХІІ – пер. пол. ХХ ст.) характеризувалася присутністю чисельних іноетнічних компонентів в переважаючому масиві автохтонного населення. Залучені до багатьох процесів соціально-економічного, політичного і культурного життя, етнічні меншини часто навіть визначали їх. Строкатим залишався національний склад населення Волині і в 30-их рр. ХХ ст. Серед національностей, які мешкали у краї, своєю чисельністю, характерним типом розселення, стійкістю етнічної самосвідомості вирізнялися євреї, поляки, чехи, німці, росіяни. Зокрема, польська статистика станом на червень 1937 р. зафіксувала у Волинському воєводстві таку чисельність населення різних національностей: українців – 1420074 (68,1% всіх мешканців), поляків – 348079 (16,7%), євреїв – 205615 (9,9%), інших – 5,3%¹ (частку меншин у повітах див. у табл. 1).

Серед представників тих національностей, які увійшли до рубрики “інші” (всього 34609 осіб), налічувалося 22968 росіян².

Найбільш чисельною групою населення серед іноетнічних мешканців Волині були поляки. Особливо швидко зросла їх кількість у 20-30-их рр. ХХ ст., що було пов'язано з прибуттям до міст краю багатьох чиновників і спеціалістів з родинами для здійс-

снення внутрішньої політики польського уряду на східних землях, до сіл – військових поселенців, парцелянтів. У значній кількості поляки залюднювали Володимирський, Костопільський, Луцький, Горохівський повіти і в переважній своїй більшості були сільськими мешканцями.

Другою за чисельністю етнічною меншиною Волині були євреї. Значна частина їх традиційно жила великими громадами. В 1930-их рр. 66 поселень Волині мали єврейські громади, що налічували понад 300 чоловік³. Більшість євреїв проживала в містах, посідаючи за чисельністю перше місце у всіх повітових центрах, за винятком Здолбунова, а також у всіх містечках, за винятком Берестечка. Сільське землеробське населення для євреїв було нетиповим.

Окремими етнорелігійними громадами на Волині проживали німці, яких налічувалося в 1937 р. 43591 чол. В цей час у краї існувало більше 300 німецьких колоній⁴. Концентрувалися вони переважно у Луцькому (колонії Гнідава, Рокині Нові і Старі, Михайлівка та ін.), Костопільському і Горохівському (колонії Запуст, Софіївка, Журавичі, Якимівка та ін.) повітах.

Переважно сільським було і чеське населення Волині (27885 чол.), яке залюднювало чотири повіти воєводства – Дубенський, Здолбунівський, Рівненський і Луцький. Найбільшими були чеські колонії у Купичеві, Теремному, Чорному Лісі, Нивах Губинських, Будеражі, Глинську та Урвані.

Представники російської етнічної меншини проживали переважно в містах. Найбільша їх кількість в 1936 р. була зафіксована в Луцькому, Дубенському, Ковельському повітах.

Ілюстрацією поліетнічності населення Волині можуть служити і статистичні дані, які характеризують національну структуру міських населених пунктів станом на 1 січня 1936 р. (див. табл. 2).

У Луцьку в 1937 р. налічувалося 40541 чол., з

³Супрунок А. Євреї на Волині // Волинь.- 1993.- 22 червня.

⁴Онуфрійчук М. Німці на Волині // Народна трибуна.- 1992.- 18 березня.

¹Wołyń.-1937.- Czerwiec.- S. 1.

²Склад населення Волинської єпархії // Церква і нарід.- 1937.- Ч. 4.- С. 138.

них 14066 (34,7%) поляків, 18205 (44,9%) євреїв, 6570 (16,2%) українців, 1100 (2,7%) німців, 52 (0,12%) караїмів, 538 (1,38%) інших⁵.

Істотних змін зазнала етнічна структура Волині з роки Другої світової війни та наступне повоєнне десятиліття. На Волинь, приєднану у складі інших західноукраїнських земель у 1939 р. до Радянської України, було поширено радянську національну політику. В результаті дії низки політичних чинників понад третину багатонаціонального населення краю було піддано різним за характером акціям: переселенню, депортації, репатріації, масовому фізичному знищенню, міграції.

Початок Другої світової війни, німецько-радянські договори 1939 р. стали вирішальними для німців Волині. У "Доверительном протоколі", який було підписано Молотовим і Ріббентропом одночасно з німецько-радянським договором про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною 28 вересня 1939 р., зазначалося: "Уряд СРСР не буде перешкоджати німецьким громадянам, іншим особам німецького походження, які проживають у сферах його інтересів, якщо вони будуть мати бажання переселитися до Німеччини або в сфери німецьких інтересів"⁶.

Відповідно до домовленостей у грудні 1939 – січні 1940 р. більшість волинських німців було репатрійовано до Німеччини. До лютого 1940 р. із західноукраїнських земель виїхало 20113 господарств німецьких колоністів, які були направлені у польські етнічні землі (Генеральне губернаторство), де створювалися воєнізовані німецькі землеробські поселення вздовж автострад стратегічного призначення⁷.

У звітній доповіді першого секретаря обкому КП(б)У про роботу Волинської облпарторганізації від 24 квітня 1940 р. наводилися статистичні відомості

щодо національного складу населення Волинської області і виділялися за чисельністю мешканці української, польської, єврейської, чеської та російської національностей⁸. Наведені дані свідчили про зникнення з історичної карти краю значної групи волинського населення – німців-колоністів, які ще донедавна за чисельністю посідали четверте місце після українців, поляків та євреїв.

Радянським керівництвом були здійснені спеціальні заходи для послаблення польського впливу на приєднаній території. Ліквідовувалися польські великі й середні земельні осілості. Згідно з постановами 1939 і 1940 рр., із західноукраїнських областей були виселені у спецпоселення польські осадники, військовополонені, колишні поміщики, фабриканти, службовці держапарату, біженці з районів Польщі. Зокрема, постановою Раднаркому СРСР від 10 квітня 1940 р. переселялося близько 25 тисяч таких сімей. До 1942 р. у східні райони із західних теренів України і Білорусі було виселено 137,5 тис. польських осадників і 76,3 тис. біженців⁹.

Катастрофічно скоротилася чисельність єврейської етнічної меншини України і Волині зокрема внаслідок варварського масового знищення євреїв німецькими фашистами під час окупації. На західноукраїнських землях, захоплених уже в перші дні раптового вторгнення, в окупації залишилася більшість місцевого єврейського населення. За наявними офіційними даними звідси евакуювалося тільки 115 тисяч осіб¹⁰. Навіть якщо припустити, що більшість серед них становили євреї, то і тоді їх було менше 10% всіх мешканців єврейської національності Західної України.

Нацисти піддали євреїв, що залишилися на окупованій території, практично тотальному знищенню.

⁸Волинь Радянська (1936-1964 рр.). Зб. док. і матеріалів. – Львів, Каменярь, 1971. – Ч. 3. – С. 48.

⁹Бугай М. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1990. – № 10. – С. 35-38.

¹⁰Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. // УІЖ. – 1990. – № 2. – С. 15.

⁵Miasta Wołyńskie. – Łuck, 1937. – S. 59

⁶Вокруг пакта о ненападении (Документы о советско-германских отношениях 1939 г.) // Международная жизнь. – 1989. – № 9. – С. 93.

⁷Перковський А.Л. Источники по национальному составу населения Украины в 1939-1944 гг. // Людские потери в Великой Отечественной войне. – Санкт-Петербург, 1995. – С. 53.

Встановити точну кількість загиблих після “остаточного розв’язання єврейського питання” вкрай складно. За підрахунками дослідника М.Куповецького, може йтися про 1,4 млн. осіб¹¹. Тільки внаслідок Холокоста загинуло близько 58% єврейського населення України. На євреїв припадає більше як 38% втрат серед цивільного населення республіки в роки Другої світової війни. Більше половини єврейського населення, тобто більше 100 тис. чол., було страчено фашистами й на Волині¹². Тільки в урочищі Пречищизна на околиці Луцька окупантами було розстріляно 25658 євреїв. На сьогодні в області відомо 39 масових єврейських захоронень.

Втрат серед мирного населення зазнали у роки війни й представники інших національностей. Слід також урахувати, що десятки тисяч людей загинули в лавах регулярної армії, в партизанських загонах, під час евакуації. Частина чеських юнаків, пройшовши дорогами війни в складі 1-го чехословацького армійського корпусу генерала Свободи, залишилась на своїй Батьківщині.

Важливим чинником, який вплинув на зміни етнічної ситуації в західноукраїнських областях, стало також підписання 9 вересня 1944 р. репатріаційної угоди між урядом УРСР та Польським Комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з території УРСР¹³. Українська сторона зобов’язувалася розпочати евакуацію всіх поляків і євреїв, що перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 р. і бажали переселитися на територію Польщі.

Метою здійснюваного переселення стало очищення українських земель, в тому числі Волині, від опозиційної радянській владі польської етнічної менши-

ни та заселення звільнених від поляків місцевостей працівниками, направленими сюди партією для прискорення процесів радянзації. З УРСР було репатрійовано 810,4 тис. чол. (91,6% всього польського населення західноукраїнських областей)¹⁴.

У 1947-48 рр. згідно чехословацько-радянського договору від 10 липня 1946 р. близько 37 тис. чехів, що компактно проживали у селах Волинської, Рівненської, Житомирської областей, повернулися до Чехословаччини. За угодою, підписаною Бенешем і Сталіним, право на виїзд з Радянського Союзу мали лише ті родини, в яких главою сім’ї був чех. У населені пункти, залишені чехами, із Східної Словаччини переселили 12615 русинів¹⁵.

У повоєнні десятиліття у загальній структурі населення Волині помітно збільшилася чисельність росіян. На думку дослідника І.Терлюка, основною метою здебільшого керованої міграції російського та “російськомовного” населення була підтримка і впровадження, по суті, колоніальної політики сталінщини¹⁶. У західні області України було направлено велику кількість партійних, радянських та господарських працівників. Більше половини російського населення регіону припадало на адміністративно-керівний апарат, лєвова частина в якому належала партійним працівникам, службовцям НКВС, суду і прокуратури. Важливим фактором зростання кількості росіян стало розміщення в області військових частин.

Соціально-економічні перетворення у регіоні також супроводжувалися процесами чисельного зростання російської етнічної меншини. Відомі факти, коли для створення місцевої економічної інфраструктури та відбудови зруйнованого війною господарства у західноукраїнські області в повоєнний період перевозилися з Росії цілі підприємства разом з кадрами спеціалістів та кваліфікованих робітників. Впродовж повоєнної четвертої п’ятирічки з великих

¹¹Куповецький М. Особливості етнотемографічного розвитку єврейського населення України в другій половині ХХ століття // Філософська і соціологічна думка.- 1994.- № 5-6.- С. 166.

¹²Репортер.- 1991.- 25 січня.

¹³Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х томах.- Львів, 1996.- Т. 1. 1939-1945 рр.- С. 287-293.

¹⁴Наулко В. Хто і відколи живе в Україні.- К., 1998.- С. 39.

¹⁵Радянська Волинь.- 1991.- 30 серпня.

¹⁶Терлюк І. Етнічні росіяни у Західній Україні // Генеза.- 1994.- № 2.- С. 227.

мислових підприємств СРСР в Західну Україну приїхало 20 тис. робітників і 2 тис. інженерно-технічних працівників¹⁷.

Гому етнотомографічні процеси супроводжували змінами національного складу населення на користь росіян: у цілому по Україні їх чисельність у національній структурі населення збільшилася в 4,7 рази, а у західних областях (за 1931-89 рр.) – у 10 рази.

У другій половині ХХ ст. помітно зменшилася чисельність єврейського населення. Таку динаміку визначили кілька чинників: утрата компактності в розселенні, зарубіжна еміграція; асиміляція.

Охарактеризовані етнічні процеси призвели до суттєвих змін у національній структурі населення Волині (див. табл. 3, дані згідно переписів 1959-1989 рр.).

Як бачимо, в другій половині ХХ ст. Волинь залишалася найбільш мононаціональною територією України, абсолютну більшість населення якої становили українці. Їх відносна частка протягом 30 років практично не змінювалася. Другою найбільш чисельною етнічною групою на Волині є росіяни. 91,7% росіян проживає у містах області. Найбільше їх у Володимирі-Волинському (12,3%), Луцьку (11,9%), Нововолинську (10%).

Протягом 1958-89 рр. суттєво зменшилася частка в складі населення області поляків – на 42% і євреїв – на 52%. Останні є найбільш “міською” національною меншиною краю: у містах Волині проживає 99,3% від їх загальної кількості. У Луцьку сконцентровано 75% єврейського населення області¹⁸.

За останні десять років в етнічній структурі Волинської області також сталися певні зміни, хоча вони фіксуються статистикою фрагментарно. На Волинь повертаються українці з республік колишнього СРСР. З області виїхала частина військово-

службовців – представників інших національностей. Зросла еміграція єврейського населення до Ізраїлю та різних зарубіжних країн. Так, наприклад, серед вибулих з області у 1994 році 20,3 тис. осіб найбільшу питому вагу склали українці – 85%, росіяни – 6%, євреї – 5%. Серед вибулих євреїв 29 чол. (79%) переїхало до Ізраїлю, 7% – Австралії¹⁹.

Але й сьогодні Волинь залишається багатонаціональним регіоном, незважаючи на те, що частка іноетнічного населення порівняно із загальноукраїнською суттєво скоротилася. Намагання провести демократичні перетворення в державі сприяють зростанню етнічної самосвідомості народів. Правові основи розвитку національних процесів, які закладені в “Декларації прав національностей України”, законі “Про національні меншини в Україні”, певною мірою сприяють самовизначенню етнічних меншин в новому суспільстві, відродженню традицій, звичаїв, обрядів, мови, історії та культури, об’єднанню в громадські організації.

Однією з нових тенденцій в міжнаціональних відносинах на території області стала діяльність низки національно-культурних товариств та об’єднань найбільш численних і національно свідомих меншин. Нині на Волині діють наступні національно-культурні об’єднання: товариство польської культури імені Єви Фелінської; культурно-просвітницьке товариство німців Волині “Відродження”; товариство єврейської культури; обласна організація Чесько-словацького культурно-освітнього товариства імені Я.А.Коменського “Матіце Волинська”; російська громада Волинської області.

Таким чином, етнічні процеси другої половини ХХ ст. призвели до суттєвих змін у національній структурі населення краю. Її розвиток у сучасних умовах відбувається таким чином, що дозволяє етнічним меншинам Волині великою мірою задовольняти свої національно-культурні потреби: вивчати рідну мову, організовувати національно-культурні осередки, підтримувати зв’язки з історичною батьківщиною.

¹⁷Історія України / Під ред. В.А.Смоляка. – К., 1997. – С. 334.

¹⁸Єврорегіон Буг: Волинська область / за ред. Климчука Б.П., Луцишина П.В., Лажніка В.Й. – Луцьк, 1997. – С. 139.

¹⁹Народна трибуна. – 1995. – 18 квітня.

Табл. 1.

Повіти	Загальна кількість населення	Частка етнічних меншин в %				
		поляки	євреї	чехи	німці	інші
Дубенський	226 589	14,9	7,9	4,9	1,2	1,6
Горохівський	121 923	17,3	8,2	-	4,1	2,3
Костопільський	159 383	21,9	6,6	-	4,7	1,6
Ковельський	255 129	14,4	10,4	-	-	3,5
Кременецький	242 765	10,6	7,8	-	-	1,0
Любомльський	85379	14,2	7,9	-	-	0,8
Луцький	290 636	19,4	11,7	2,1	6,1	1,6
Рівненський	252 767	15,2	14,8	2,4	2,9	0,8
Сарненський	181 111	16,8	8,7	-	0,6	3,1
Володимирський	150 384	26,8	11,5	-	1,8	2,0
Здолбунівський	118 334	15,1	9,1	3,9	-	3,0

Табл.2.

Назва повіту, міста, містечка	Частка населення в %				
	україн.	пол.	євр.	нім.	чеськ.
Володимирський повіт					
м.Володимир	13,9	39,1	43,1	0,5	-
м.Устилуг	9,5	22,3	66,4	-	-
Горохівський повіт					
м.Горохів і Берестечко	46	11,3	39,4	0,3	0,4
Дубенський повіт					
м.Дубно і Радзивилові	14	27,6	49,3	0,2	1,3
Здолбунівський повіт					
м.Здолбунів і Остріг	21,3	29,7	36,3	1,4	8,6
Ковельський повіт					
м.Ковель	9,0	37,2	46,2	0,1	0,1
м.Ратно	33,4	7,0	56,1	-	-
Костопільський повіт					
м.Костопіль і Березно	17,2	27,7	43,4	7,4	2,1
Кременецький повіт					
м.Кременець	42,4	15,6	36,5	-	0,2
Любомльський повіт					
м.Любомль	3,7	4,7	90,8	-	-
Луцький повіт					
м.Олика і Рожище	23,8	10,7	62	6,5	0,2

Табл. 3.

Національності	1959		1970		1979		1989	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Все населення	892 751		974 454		1015574		1058438	
Українці	844 270	94,6	924 878	94,8	962 091	94,7	1001329	94,6
Росіяни	37 101	4,2	39 761	4,1	43 767	4,3	46 900	4,4
Білоруси	4 183	0,47	4 373	0,45	4 725	0,45	5 184	0,49
Поляки	1 994	0,22	1 606	0,15	1 309	0,13	1 164	0,11
Євреї	1 526	0,17	1 281	0,13	992	0,11	740	0,07